

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ ПЕРЕКЛАДІВ ЯК ЗАСІБ ПОРУШЕННЯ МОВНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ УКРАЇНСЬКИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ)

Статтю присвячено проблемам перекладу українських художніх прозових текстів німецькою мовою в умовах ідеології СРСР і НДР. Аналізуються види ідентичності, а саме мовнокультурної та політичної, на основі дібраних прикладів розглядаються випадки її порушення шляхом ідеологізації перекладів. Особливу увагу приділено відтворенню історичних реалій як об'єкта ідеологічних маніпуляцій.

Ключові слова: ідентичність, ідеологія, ідеологізація, історичні реалії.

Можливості комунікації у суспільстві наразі досягли глобальних масштабів. Майже нормою є знання не тільки рідної мови, але й іноземних мов. Проте роль перекладача залишається все ще значущою, оскільки він є медіатором у сфері міжкультурної комунікації, від якості роботи якого залежить не тільки отримання адресатом повідомлення, але й збереження чи порушення національної своєрідності, індивідуальності вихідного джерела. Актуальність цього дослідження становить той факт, що в наш час дуже важливо не тільки не втратити власну національну індивідуальність у прагненні бути поліглотом, але й вміти зберегти та відтворити мовнокультурну ідентичність вихідного твору при перекладі.

Існують феномени культури, які є знаковими для свого часу. Вони несуть не тільки культурну інформацію, але й інформацію, пов'язану з ідеологією свого часу. Незважаючи на той факт, що питання ідеології завжди було актуальним як для здійснення перекладацького процесу, так і для його дослідження, до теперішнього часу воно не розглядалося системно в межах перекладознавства. Однак, ідеологізація перекладів заслуговує посиленої уваги перекладачів, оскільки будь-який переклад відбувається відповідно до цінностей та переконань, що домінують у культурі перекладу. Крім того, ідеологізація розглядається як чинник впливу і як засіб порушення мовнокультурної та політичної ідентичності, що становить новизну дослідження. Перш ніж перейти до розгляду проблематики статті, варто приділити увагу та розглянути визначення певних ключових питань, таких, як ідентичність, її види, ідеологія, ідеологізація перекладів та ін.

Мова є провідним інструментом міжкультурної взаємодії, тому з усіх видів ідентичності найбільший інтерес становить розгляд мовнокультурної ідентичності та з'ясування ролі мовного чинника у формуванні цієї ідентичності. Важливо розуміти, що мову можна розглядати і як вияв, і як продукт культури. Відповідно, відмінності між мовами відображають важливі відмінності між культурами. Культура впливає не тільки на лексику мови, а й на те, в якому соціальному контексті використовувати ті чи інші слова.

Поширення терміна “ідентичність” і його введення в наукову мову пов’язано з ім’ям Е. Еріксона [7], який визначив ідентичність як внутрішню безперервність і тотожність особистості, як найважливішу характеристику її цілісності та зрілості, як інтеграцію переживань людиною свого нерозривного зв’язку зі своїм оточенням, ототожнення себе з певними соціальними групами. Саме ідентичність формує систему цінностей, ідеали, соціальну роль індивіда, його потреби і способи їх реалізації. Все, що, незважаючи на розвиток і зміни протягом життя людини, залишається постійним, є ідентичністю. Зберігати ідентичність – означає вміти пережити минуле, сьогоднішнє і майбутнє як єдине ціле. На думку Е. Еріксона, ключовим компонентом особистості є усвідомлення Я-ідентичності – відчуття своєї цілісності та безперервності в часі, розуміння, що й інші люди це визнають. Провідними функціями ідентичності є адаптивна (оберегає цілісність й індивідуальність досвіду людини, дає їй можливість передбачити як внутрішні, так і зовнішні небезпеки і зіставляти свої здібності з соціальними можливостями, наданими суспільством) і організувальна (організація життєвого досвіду в індивідуальне “Я”) [7].

Зазвичай виділяють наступні види ідентичності: гендерну (пов’язану з визначенням гендерних ролей), професійну (вибір професії), етнічну (усвідомлення себе членом певної етнічної групи), цивільну або регіональну (усвідомлення себе громадянином певної країни або регіону), культурну (усвідомлення належності до певної культури). Кожна з видів ідентичності є дуже важливим складником Я-концепції.

Оскільки мова є провідним інструментом міжкультурної взаємодії, з усіх видів ідентичності найбільший інтерес становить розгляд мовнокультурної ідентичності та з’ясування ролі мовного чинника в її формуванні. Мовний колектив, з одного боку, і конкретна людина, з іншого боку, є носіями культури в мові. Людина усвідомлює свою культурну ідентичність у межах своєї належності до певної культури, субкультури. Таке усвідомлення фіксується в мовній свідомості індивіда і відображається в його комунікативній поведінці [4].

Різновидом соціальної ідентичності зазвичай вважають політичну ідентичність. Виокремлюють три базові кластери поняття “політична ідентичність”. Перший кластер є сукупністю політичних принципів, які допомагають відповісти на запитання “Хто ми?”, другий кластер – сукупність уявлень, що задають унікальну сутність через співвідношення з так званими “іншими”. Уявлення про історичне минуле політичної спільноти є третім кластером поняття [5, с. 68].

Незважаючи на те, що багато дослідників визнає істотність впливу ідеології на перекладацьку діяльність, а деякі навіть вважають, що функціонування мови в цілому – прямий наслідок існування владності та ідеології, на сьогоднішній день ідеологічний аспект перекладознавства залишається значною мірою недослідженим [8]. Проте, необхідно визнати, що переклад, як будь-яка інша лінгвістична діяльність, визначається впливом ідеології і, в свою чергу, сприяє її формуванню.

Важливою вимогою адекватної передачі художніх текстів історичної тематики є дотримання принципу історизму, іншими словами застосування історичної стилізації. Такий прийом є обов’язковим при перекладі, якщо час написання оригіналу значно дистанційовано від часу виконання перекладу. За В. С. Виноградовим [2, с. 7], будемо оперувати поняттям діахронічного художнього перекладу на противагу

синхронічному, який виконано в епоху створення оригіналу, коли часовий рівень мови оригіналу та перекладу співвідносний, автор та перекладач – сучасники.

Крім того, перекладач повинен вдаватися до історичної стилізації, якщо автор оригіналу свідомо звертається до цього прийому. При цьому це може бути твір, написаний в епоху, значно віддалену від часу виконання перекладу (“Святослав”, “Володимир”, “Михайлик – джура козацький”, “Жбан вина”), а також твір, сучасний оригіналу, написаний в добу, близьку сучасному перекладачу (“Солодка Даруся” та багато інших). Більшість досліджуваних нами перекладів українських творів було здійснено в незначний проміжок часу з моменту написання оригіналу, тому говорити про значний і різний вплив часу на оригінал і переклад немає потреби. Особливості застосування перекладацьких стратегій ми розглянули у іншому підпункті. Вартим уваги є той факт, у який період часу переклад виконувався.

З огляду на переклад, зокрема художніх творів, у герменевтичному аспекті, який передбачає множинність інтерпретацій змістів і смислів, доволі часто це стає приводом для спекуляцій та маніпуляцій. У своєму дисертаційному дослідженні О. Бурда-Лассен зазначає, що до важливих сучасних концепцій перекладу можна віднести також “неофіційну” перекладознавчу “школу маніпуляцій”, предметом вивчення якої є перекладна література, а основними представниками – американські перекладознавці Хозе Ламберт і Тео Германс [1, с. 158]. На нашу думку, маніпулювання в процесі перекладу, дійсно, не можна назвати рідкісним явищем. При перекладі необхідно пам’ятати, що будь-яка стратегія, спрямована на занадто високий ступінь екзотизації або, навпаки, модернізації тексту перекладу, може тим чи іншим чином сприяти ідеологічному маніпулюванню текстом, до чого доволі часто вдавалися при здійсненні перекладів у радянські роки. Яскравим свідченням цього виступають вибрані приклади з художніх творів, перекладених у 50-60-ті роки ХХ століття, наведені нижче.

Для того, аби проаналізувати вплив ідеології на переклад твору, необхідно розглянути основні визначення поняття “ідеології” і вказати, що як розуміється термін “ідеологізація перекладів”. У різних науках поняття “ідеологія” даються різні і часто суперечливі визначення, досить часто воно асоціюється з маніпуляцією суспільною свідомістю та обманом, особливо в політиці. У науці простежуються два основних напрямки тлумачення цього терміна: одні, слідом за К. Марксом, розуміють під ідеологією викривлене розуміння світу, що відображає інтереси правлячого класу і служить для підтримки політичної влади і впливу, інші не прив’язують це поняття до правлячих класів, а розглядають його ширше, як загальну систему поглядів, пов’язану з інтересами певної групи, яка має індивідуальні та колективні цілі [8, с. 59].

Інше тлумачення терміна “ідеологія” вважаємо більш обгрунтованим, тому у статті під ідеологією, слідом за А. Мейсоном, розуміємо “набір переконань і цінностей, які формують світогляд конкретної особи або інституту і визначають їх інтерпретацію подій, фактів та інших аспектів досвіду” [9, с. 86]

Щодо ідеологізації перекладів знаходимо також цікаву інформацію у статті О. І. Чердиченка про проблеми перекладознавства: “Серед позатекстових контекстів, які можуть входити до полісистеми цільової культури, варто згадати цензуру, що обмежує перекладацьку творчість як ідеологічно, так і стилістично, позаяк вона визначає вибір твору для перекладу і вибір лінгвостилістичних засобів його

відтворення цільовою мовою. Подібна ситуація мала місце за часів СРСР, коли перекладачам нав'язувався перелік творів іншомовних авторів, передусім комуністичного спрямування, відтворювати які можна було лише засобами літературної мови. Будь-які відхилення від норм літературної мови у бік використання нижчих стилістичних рівнів, зокрема просторіччя, жаргону, аргю або сленгу, практично не допускалися” [6, с. 7].

У дисертаційному дослідженні М. Л. Іваницька слушно зауважує, що приблизно 20 перших повоєнних років літературного трансферу можна вважати періодом ідеологічного замовлення, який виразно вербалізувався в текстах перекладів, паратекстах і метатекстах, створивши потужне в кількісному та якісному відношенні радянсько-німецьке перекладацьке поле, закріпивши за ним інтерпретацію багатонаціональної радянської літератури як більш-менш гомогенної, русофонної та соціалістичної [3, с. 190].

Переклад повісті І. Я. Франка “Захар Беркут” “*Sturm im Tuchla-Tal*”, здійснений 1955 року Маргою Борк (Marga Bork), виконувався в умовах ідеологізації суспільства, що призвело до ідеологізації тексту перекладу. *Ідеологізація суспільства* – вплив на суспільство, нав'язування йому ідей, системи поглядів, характерних для певної політичної партії, соціального класу, групи. В свою чергу, *ідеологізація тексту* – вплив на особливості мови й зміст тексту шляхом застосування доктрин, думок, стилю мислення окремих людей чи соціальних класів, а також ідей певної політичної, економічної чи соціальної системи. Отже, переклад повісті відзначається високим ступенем політизації, оскільки написана Урсулою Вібах передмова до перекладу відносила І. Я. Франка до “попередників В. Леніна та Й. Сталіна”. Добре відомо, що в історичній повісті “Захар Беркут” йдеться про боротьбу давніх карпатських общин проти нашествия монголів і соціального гноблення. Провідними мотивами твору є возвеличення мужності, патріотизму, винахідливості, рішучості, вміння долати перешкоди, захист рідної землі, єдність і згуртованість народу – запорука перемоги. Проте в передмові до німецького перекладу цього твору дається хибне твердження, що нібито цей твір став натхненником пролетаріату за його права, який потребував для боротьби “такого проводника, як Захар Беркут, такого нестримного борця, як і Максим, і знайшов його у особі Леніна та Сталіна” (4, с. 6). На додачу до цього вступ закінчується словами, що І. Я. Франко та “мільйони інших людей передбачали настання щасливого життя із приходом соціалістської революції” (4, с. 7). Пояснення такої пропаганди у вступі до перекладу художнього твору можна зрозуміти з інформації про видавництво Verlag Kultur und Fortschritt Berlin, що знаходилося в НДР. Хоч це цілком очевидно для носіїв мови, але для реципієнтів перекладу таку хибну інформацію було вплетено в тканину твору доволі непомітно шляхом інтерпретацій значень, гри зі смислом і вибору потрібного напрямку.

Ще одним інструментом ідеологічної адаптації можна вважати надання негативної конотації, висловлення негативної думки перекладачем, що є неприпустимим. Так, історичній реалії УНР при поясненні у виносці було надано негативного забарвлення, хоча в оригіналі цього не було, наприклад: “*Свирид Яковлевич знає, що і Кам'янець-Подільський, і Проскурів, мов червою, кишать петлюрівцями, що не дарма зі своєї розкішної швейцарської вілли поїхав оббивати англійські і французькі пороги пришепелуватий гетьман Скоропадський, що не з добром приїхали унерівські*

міністри до чорного барона в Крим” (2, с. 11). – “Swirid Jakowlewitsch weiß, daß es in Kamenez-Podolsk und Proskurow von Peiljuraleten wie von Würmern wimmelt, er weiß, daß der schwachköpfige Hetman Skoropadskij nicht umsonst seine prachtvolle Villa in der Schweiz verlassen hat, um in England und Frankreich von Tür zu Tür zu laufen, und daß es nichts gutes bedeutet, wenn die UNR-Minister zum schwarzen Baron in die Krim gefahren sind“ (6, с. 18). Реалія УНР пояснюється у виносі як “Українська народна республіка; офіційне позначення контрреволюційного петлюрівського руху” (6, с. 18).

Своєрідною ідеологізацією є і той факт, що тривалий час українські лексеми відтворювалися іноземними мовами через фонологічну систему російської мови. Так, наприклад, більшість іноземних перекладачів (німців, австрійців, росіян) відтворювали не тільки географічні назви, але й антропоніми російськомовною фонологічною системою:

Найперші міста – Київ, Канів, Переяслав – упали і були зруйновані до основи (3, с. 67). – *Die wichtigsten Städte, Kiew, Kanew und Perejaslaw, fielen und wurden bis auf den Grund vernichtet* (4, с. 90).

При перекладі траплялися випадки заміни українського імені *Володимир* російським **Владімір**:

Князь Святослав надіявся на всіх своїх трьох синів; вижджаючи на останню брань з ромями, він посадив на столі в Києві Ярополка, в землі Деревській – Олега, а Володимира послав у Новгород (1, с. 25). – *Als Swjatoslaw in Bulgarien und an der Donau kämpfte, regierte jeder der Söhne in seinem Land, Jaropolk in Kiew, Oleg im Land der Drewljanen und Wladimir in Noworod* (5, с. 55).

Іноклі траплялися навіть випадки заміни назви Русь (у значенні Київська Русь) на *Rußland* при відтворенні німецькою мовою:

Все своє життя княгиня Ольга упоряджала Русь, дбала, щоб була вона ціла й нехитна (1, с. 52). – *Ihr Leben lang war Fürstin Olga bemüht gewesen, in Rußland Ordnung zu schaffen, es zu einigen und zu stärken* (5, с. 47).

Таке недоречне вживання топоніма *Rußland* у межах однієї оповіді про Київську Русь є неприпустимою помилкою перекладачів, адже цей топонім, що має значення Росія, вводить в оману читача і порушує історичну дійсність твору.

Переклади доби незалежності характеризуються “українізацією”, тобто графічна форма лексем почала все частіше передаватися українською фонологічною системою завдяки появі офіційної системи транслітерації 1996 року Крім того, почали з’являтися переклади творів на теми, які висвітлювали сторінки історії України, захищені раніше, наприклад: Голодомор, примусові колективізації (“Жовтий князь” І. Барка), Голокост, свавілля червоних солдат на Західній Україні (“Солодка Даруся”, “Музей покинутих секретів”).

Варто зазначити, що більшість ідеологізованих перекладів було здійснено, поперше, не безпосередньо з української мови німецькою, а за посередництвом російської. По-друге, всі переклади було здійснено в країнах СРСР та НДР із жорсткою цензурою та чіткою політичною ідеологією.

Унаслідок політики радянського уряду, спрямованої на знищення української державності та культури, все українське (мова, культура, історія) сприймалося

іноземцями лише як різновид російського. У розглянутих нами творах доволі часто вживаються назви реалій, зокрема історичних, оскільки вони органічно пов'язують читача з епохою, зображеною у творі, містять у собі свідчення про історію, культуру та традиції народу, тобто є маркерами мовнокультурної ідентичності. Натомість, у розглянутих прикладах спостерігаємо ідеологізацію перекладів українських художніх творів при відтворенні німецькою мовою, внаслідок якої відбуваються маніпуляції зі змістом та провідною ідеєю твору, підміна історичних фактів, надання негативного забарвлення певній історичній події чи явищу, що не тільки спотворює мовнокультурну та політичну ідентичність, але й руйнує її, позбавляючи читача можливості познайомитися з реальною картиною світу країни мови оригіналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бурда-Лассен О. В.* Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження): дис. канд. філолог. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / О. В. Бурда-Лассен. – Київ, 2004. – 318 с.
2. *Виноградов В. С.* Перевод: общие и лексические вопросы. – М. : Книжный дом “Университет”, 2006. – 240 с.
3. *Іваницька М. Л.* Особистісний вимір в історії українсько-німецького художнього перекладу (від середини ХІХ до початку ХХІ століття): дис. д-ра філол. наук : 10.02.16 / Іваницька Марія Лонгинівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2015. – 491 с.
4. *Корнилов О. А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : КДУ, 2011. – 350 с.
5. *Українська людина в європейському світі*: виміри ідентичності : навч. посібник / кол. авторів ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра філос. наук, проф. З. Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2015. – 609 с.
6. *Чередниченко О. І.* Категорії сучасного перекладознавства: проблеми і дискусії / О. І. Чередниченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – 1(49). – Київ, 2016. – С. 6-9.
7. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. – М. : Флинта, 2006. (Серия: Библиотека зарубежной психологии). – 342 с.
8. *Baumgarten, S.* Ideology and translation / S. Baumgarten // Handbook of translation studies ed. by Y. Gambier. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Co. – P. 59-66.
9. *Mason, J.* Discourse, ideology and translation [Text] / J. Mason // Critical readings in translation studies, ed. by Mona Baker. - New York: Routledge. – 2010. – P. 83 – 96.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Скляренко С. Д.* Володимир: Роман. – К.: Веселка, 1991. — 539 с.
2. *Стельмах М. П.* Кров людська – не водця: Роман. – К. : Держлітвидав, 1958. – 272 с.
3. *Франко І. Я.* Зібрання творів у 50-и томах. – К. : Наукова думка, 1978, т. 16, С. 9 – 154.
4. *Franko I.* Sturm im Tuchla-Tal. Verlag Kultur und Fortschritt, Berlin, 1955. Deutsch von Marga Bork. – 224 s.
5. *Sklyarenko S.* Wladimir. Verlag der Nation, Berlin, 1989. Deutsch von Traute Stein. – 416 s.
6. *Stelmach M.* Menschenblut ist kein Wasser. Roman / Michailo Stelmach; [aus dem Rus. übersetzt v. Jurij Elperin]. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1960. – 337 s.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2017

*Кияница К.Ю., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

**ИДЕОЛОГИЗАЦИЯ ПЕРЕВОДОВ КАК СРЕДСТВО НАРУШЕНИЯ
ЯЗЫКОВО-КУЛЬТУРНОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
(НА ПРИМЕРЕ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДОВ УКРАИНСКИХ
ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ)**

Статья посвящена проблемам перевода украинских художественных прозаических текстов на немецкий язык в условиях идеологии СССР и ГДР. Анализируются виды идентичности, а именно языково-культурные и политические, на основе отобранных примеров рассматриваются случаи ее нарушения путем идеологизации переводов. Особое внимание уделено передаче исторических реалий как объекта идеологических манипуляций.

Ключевые слова: *идентичность, идеология, идеологизация, исторические реалии.*

*Kiianytsia K. Y., PhD stud.
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

**IDEOLOGIZATION OF TRANSLATIONS AS A WAY TO OFFEND LINGUISTIC,
CULTURAL AND POLITICAL IDENTITY
(ON EXAMPLE OF GERMAN TRANSLATIONS
OF UKRAINIAN PROSE TEXTS)**

This article deals with the problems of translation of Ukrainian prose texts into German in the context of the ideology of the Soviet Union and the GDR. Types of identity are analyzed, namely linguistic-cultural and political. The article highlights the cases of ideologized translation with offended identity. Particular attention is paid to the transfer of historical realia as an object of ideological manipulations.

Keywords: *identity, ideology, ideologization, historical realia.*

УДК 81'27

*Крючков Г. Г., д. філол. н., проф.
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ІДЕНТИЧНІСТЬ І МОВНА ПОЛІТИКА В ЄВРОПІ

Статтю присвячено ідентичності та мовній політиці на європейському континенті. Мова йде про появу європейської культурної ідентичності, яка визначається ставленням до мовців із різними мовними репертуарами.

Ключові слова: *ідентичність, мовна політика, культурна ідентифікація, мовний репертуар.*

Утворення нової транснаціональної спільноти на Європейському континенті спонукає мовознавців, соціологів і психологів до пошуків, аналізу та визначення нової європейської реалії, яка з'явилась у процесі культурної ідентифікації. Мова йде про